

A zirci németységnek nem kellett elhagynia az otthonát

Hogyan sikerült megakadályozni a kitelepítést Zircen?

A 20. század egyik legnagyobb sorscsapása volt a német kisebbséghez tartozó lakosok kiűzése Magyarországról a II. világháború végén, illetve az azt követő években. A statisztikai kimutatások szerint a Magas-Bakonyból kitelepített németek száma éppen a járási központ Zircen volt a legalacsonyabb, a második kitelepítési hullám pedig szinte teljesen elkerülte településünket. Mi volt ennek az oka? Ennek próbáltunk utánajárni.

A potsdami konferenciát követően a Magyarországon élő német kisebbség túlnyomó részét kiutasították Németországba. A magyar nacionalisták szemében a svábok (a köznyelvben svábnak neveztek minden németajkú telepest, aki a 18. században érkezett hazánkba) egy másik nemzet képviselőivé váltak. A minisztertanács 1945. december 22-én döntött a német kisebbséghez tartozó lakosok kiűzéséről. A döntés értelmében mindazoknak el kellett hagyniuk az országot, akik a legutóbbi népszámláláskor magukat német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallották, akik magyarosított nevüket újra németes hangzásúra változtatták, továbbá akik a Volksbund (Magyarországi Németek Népi Szövetsége), vagy más, fegyveres alakulat tagjai voltak.

A törvény keze elérte térségünket is. A rendelkezésre álló adatok szerint az 1946–48 közötti időszakban hét települést érintett a Magas-Bakonyban a kitelepítés, a legtöbb németajkú lakost, 656 személyt az akkor közigazgatásilag összetartozó Lókút és Pénzesgyőr településekről telepítettek ki, ezt követte Bakonyháza (614 fő), Bakonyoszlop (422 fő), Porva (327 fő), Olaszfalu (226 fő), Nagyesztergár (216 fő). A sort Zirc zárja, mindössze 14 fővel!

Városunk múltja, kultúrája összefonódott a német kisebbséggel. A török hódoltság alatt, mint sok település, Zirc is elpusztult, a szerzetesek és a lakosság elmenekült. A 18. század első évtizedeiben a Heinrichaiban működő ciszterci rend vette kezébe az ügyeket és a középkorban megszerzett földbirtok visszaszerzésével megteremtette az újratelepítés feltételeit. 1720-ig az első fázisban huszonnyolc, majd tizenkét jobbágytelket alakítottak ki, amelyeket hét német nyelvterületről érkező és örökös jobbágyságot fogadó római katolikus családoknak juttattak. Sokáig a telepések nyelvén folyt az egyházi, majd a későbbiekben a polgári oktatás, a magyarosítást megelőzően pedig a kétnyelvűségre történő folyamatos átmenet volt a jellemző. A német telepések magas szintű kézműves ismeretekkel rendelkeztek, így járulva hozzá Zirc és környéke újjáépítéséhez és a gazdaság fellendítéséhez.

A kitelepítések témájára az érdeklődésünk Fegyveres Ferencné budapesti lakos megkeresésével terelődött. Hivatalunknak címzett levelében azt írja, hogy tudomása szerint apósa, Fegyveres Ferenc volt zirci takarékszövetkezeti igazgató és Szalay János volt zirci bíró egyedülálló ötletével sok zirci honpolgárt megmentett a kitelepítéstől. Tényként állítja, hogy az akkori kérdező-bizottság összeírása előtt betanították a németajkú lakosokat a következő válaszra: „Német származású magyarként hűséges polgárai vagyunk Magyarországnak.

Kettős identitású, becsületes emberekként élünk 300 éve ebben a hazában.” Hozzáteszi: a kérdezőbiztosok erre a feleletre nem írták fel a kérdezetteket a kitelepítendőek listájára. „Zircen jelenleg még élnek olyan idős emberek, akik a fent leírt történetet tanúsítják” – fogalmazott a levélíró.

Dombi Ferenc helytörténeti gyűjtő levéltári kutatásai nyomán rendelkezésünkre bocsájtott két listát a kitelepítés hatálya alá eső zirci lakosokról. A családnevek alapján el tudunk indulni a nyomon, a németajkú családok leszármazottjai jórészt ma is a Kossuth utcában és környékén élnek.

Wittmann János családját nem érintette a kitelepítés, pedig németajkúak voltak: – Szüleim előbb tudtak németül, mint magyarul, de magyar anyanyelvűnek vallották magukat, így hát nem voltunk rajt a listán. Jártak körbe minden községbe, összeírták, hogy ki vallja magát német anyanyelvűnek, meg milyen származású – emlékezett vissza az 1927-es születésű zirci lakos. Wittmann Gyula családja viszont rákerült a kitelepítendőek listájára, mert nagyanyja, aki nem is tudott magyarul, az összeírás során kiszólt németül a szobából. A család mégis maradhatott a helyén, amit a következőképp magyarázott az eseményeket gyermekként átélő zirci lakos: – Jöttek már a felvidékiek megnézni a házakat. Először a jegyzőhöz mentek, aki elküldte őket a bíróhoz. A bíró szembeszállt velük. Elmentek, és nem jöttek vissza. Ez volt a mentségünk. Ha a bíró megalázkodott volna, akkor már jöttek volna be, minket meg vittek volna át oda, ahol a kertbolt van. Többeket össze akartak telepíteni.

Kitelepítés, betelepítés, összetelepítés. A visszaemlékezések alapján tehát úgy tűnik, mindegyiket sikerült megakadályozni Zircen. Az elmondottak nagy valószínűséggel már a második kitelepítési hullámra, az 1946–48 közötti időszakra vonatkoznak. Akkoriban a bíró volt a község vezetője, titulusa a mai polgármesterének felel meg. A bírókat öt évre választották. Zircen a bíróválasztással olyan megegyezés volt, hogy az ötéves ciklusban egyszer parasztember, másszor iparos-kereskedő látta el a feladatot. Az utolsó bíró Szalay János gazdálkodó volt, aki három cikluson át töltötte be a tisztséget.

A zirci bíró kitelepítések megakadályozásában játszott szerepét Wittmann János is méltatta visszaemlékezésében, bár egy kicsit másként írja le a körülményeket, mint névrokona: – Mikor arról volt szó, hogy kitelepítés lesz, nem volt tíz család, aki a kitelepítés alá esett volna. És ezért a tíznél kevesebb családját a Szalay János meg az akkori jegyző kezességét vállaltak, és így akkor nem lett kitelepítés. Mert úgy tudom, hogy tíz család kellett legalább ahhoz, hogy kitelepítés legyen.

A volt zirci bíró családjával is felvettük a kapcsolatot. Menye, Szalay Jánosné sz. Orémusz Mária mai napig őrzi lakásában azt az emlékplakettet, amelyet apósa kapott „A zirci németiségért” felirattal. Az adományozásról, annak konkrét okáról azonban bővebbet nem tudunk meg, csak a kitüntetés átadásának évszámát sikerült nagyjából betájolni. Így hát felütvettük a Zirc és Vidéke 1996-os évfolyamát. Szeptember hónapnál megtaláltuk a tudósítást a Zircen megrendezett első német nemzetiségi napról, melynek sorai között azt olvashatjuk: „Ladányi József az önkormányzat elnöksége nevében (...) posztumusz emlékplakettel emlékezett meg az egykori zirci bíróról, idős Szalay Jánosról, aki 1946-ban megakadályozta a németiség tömeges kitelepítését.”

Szalay János zirci bíró a családjával

Az adományozó szervezet vezetője „A zirci régió németisége” című könyvében is ír a kitüntetett személyről. A kitelepítések megakadályozását azonban itt már két személynek tulajdonítja: „Valószínűsíthető, hogy csak kevés zirci sváb került kitelepítésre, ez pedig az akkori közigazgatási bírónak, Szalay Jánosnak és a jegyzőnek, Varga Gyulának köszönhető. A jegyző sorra bírta rá a lakosságot, hogy ne vallják magukat nemzetiséginek, ne lépjenek be a Volksbundba. Azokért pedig, akik ezt a jóindulatú figyelmeztetés ellenére is megtették, a bíró vállalt kezességet, így menekítve meg őket a kitelepítéstől. A szerző a leírtak forrásaként egy egykori zirci volksbundtagra hivatkozik.

Az 1926-os születésű Szirbek József zirci lakos segédjegyzőként kezdte pályafutását a Községházán, így közvetlen munkakapcsolatba került a bíróval és a jegyzővel is. Amikor arról kérdeztük, hogy egykori közigazgatási dolgozóként tud-e valamit a kitelepítések időszakáról, azt válaszolta: – Akik „anyanyelvűek” voltak, azoktól el akarták venni a házat, de ezt is meg tudta a bíró részben akadályozni. Úgy tudja továbbá, hogy Zircen nem volt nemzetiségi, vagy legalábbis aki annak vallotta magát. Egyedül egy, a Volksbundhoz tartozó családra emlékszik, akik meg sem várták a kitelepítést, hanem felpakoltak és kimentek Ausztriába, majd onnan Németországba. Az 1924-es születésű Szirbek Nándor szerint nem a jegyző, hanem a bíró beszélte rá az érintetteket, hogy ne vallják magukat német nemzetiségűnek, amikor az összeírás volt. Csak két személy kitelepítéséről van tudomása.

A németajkú lakosság kitelepítése a fent hivatkozott törvény végrehajtásaként ment végbe a településeken, így az nyilvánvaló, hogy a bírók, jegyzők asztalára odakerült az ügy. De hogyan kapcsolódhatott az egészhez a hivatalunkat levelével megkereső személy hozzátartozója, Fegyveres Ferenc, aki nem a közigazgatásban, hanem pénzügyi területen dolgozott? A megkérdezettek többsége nem tudott arról, hogy neki milyen szerepe volt a kitelepítések megakadályozásában. Azt viszont többen is megerősítették, hogy egykori leventeparancsnokként mindent megtett annak érdekében, hogy a leventéket ne vigyék el a háború végén a nyugati frontra, még bújta is a fiatalokat.

Szirbek József nem csak Szalay János bíróval és Varga Gyula jegyzővel, hanem Fegyveres Ferencsel is munkakapcsolatba került, amikor a segédjegyzőséget követően bankban kezdett dolgozni. A pénzügyet vezetőjéről még leventekorából is megőrzött emlékeket, mondhatni tehát, hogy igen jól ismerte. – Nem akarta, hogy harc legyen, vagy olyan helyre kerüljünk, hogy veszélyben legyünk. Mondta, hogy el kell mennie Pápára, onnan kap utasítást, hogy mi lesz a sorsunk. Amikor hazajött Pápáról, elfogták az oroszok, és attól kezdve fogságba került. A volt leventék nagyon szerették parancsnokukat, ezért összefogtak, és távolléte idején minden évben megművelték a kertjét.

Fegyveres Ferenc katonaképe a II. világháború idejéből. A két érdemrendet egyrészt a harctéri bátorságért, másrészt az önfeláldozásért kapta. Megjárta az orosz frontot, ahonnan főhadnagyi rangban jött haza

Az 1923-as születésű Penics Vilmosné porvai születésű zirci lakos Fegyvereséknél szolgált egy időben, közvetlenül ismerte tehát a családot. Vallásos, sváb családból származik, beszélgetésünk alkalmával felidézte azt a német dalt, amelyet karácsonykor szoktak énekelni. A kitelepítés szülőfaluját mélyen érintette, a negyedik legtöbb személyt a környező települések közül Porváról telepítették ki. Emlékszik, a szomszéd borzaváriak nagyon megsiratták azokat, akiknek el kellett hagyniuk az otthonukat. A háborút még Porván élte át, később Zircen szolgált. A Fegyveres családról csak szép emlékeket őrzött meg, még a későbbiek folyamán is tartották a kapcsolatot. A családfőt nagyon rendes emberként jellemezte, aki megpróbált mindenkin segíteni, németül is beszélt. Azt sem felejtí el, hogy egyszer, amikor a katonaságból hazatért, nagyon sok ember várta, ajándékkal fogadták.

Egy neve feltüntetésétől eltekintő zirci lakos családját kitelepítették Nagyesztergárról. Kisgyermek volt akkor, vajmi keveset tudhatott arról, hogy mi történik velük, miért kell elmenniük innen. – Mindent elvettek, ipolysági telepeseket tettek be a házukba. Elmehettünk egy batyúval. Ausztriába kerültünk, öt éves voltam akkor. Nem is tudtam magyarul. Egy nagy parasztesaládnál voltunk, az apukám ott dolgozott. Úgy szöktünk haza, mert édesanyám nagyon beteg lett. Nyolc unokatestvérem van kint Kanadában. Németországba került egy nagynéném, Ausztriába egy nagybácsim.

Színhagyomány, családi beszélgetések útján a zirci történeésekről is volt tudomása az emlékezőnek. Apósa és anyósa mesélte neki, hogy Zircen volt három ember, aki kiállt a németajkú lakosok mellett, és nem engedtek senkit elvinni: Szalay János bíró, Varga Gyula

jegyző és Fegyveres Ferenc. Hozzátette: a „legkeményebb” közöttük a községi bíró volt, a legjobban ő állt ki az emberek mellett.

A cikkhez felhasznált irodalom:

Tamási Ivett – Ladányi Lingl József: A zirci régió németisége. Zirc, 2002.

Őseink, gyökereink. A Zirci Német Hagyomány és Származáskutató Egyesület kiadványa, 2010.

Hudi József: A Veszprém megyei németek be- és kitelepítése. In: Előadások a Veszprém megyei németek történetéről (1946–1948). Veszprém, 1997.

Fotók: családi archívumok

Cikk: Kelemen Gábor, 2016.